

NyS

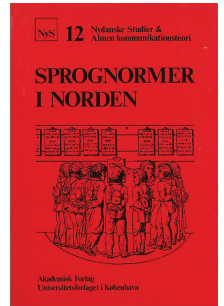
Titel: Språknormer och begriplighet

Forfatter: Ulf Teleman

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 12.
Sprognormer i Norden, 1979, s. 25-38

Udgivet af: Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ulf Teleman

SPRÅKNORMER OCH BEGRIPLIGHET

När vi säger att någon talar eller skriver korrekt eller talar eller skriver fel, bedömer vi den producerade texten i relation till en viss norm eller ett visst normsystem.

Nu kan vi mena olika saker med norm. Här ska jag använda en innebörd som lite avviker från Gloy 1975. I min användning blir norm synonymt med konvention. När det gäller språk blir normen då den konvention som gäller för sambandet mellan uttryck och innehåll. Språknormer är alla de konventioner som gäller för användning av språkliga yttranden. Sådana språknormer reglerar yttrandenas form, innehåll, användbarhet etc. Utan språknorm kan därför definitionsmässigt inget språk finnas. Och eftersom vi kommunicerar språkligt för att bli förstådda, kan vi också konkludera att begriplighet förutsätter norm.

Att det ändå kan vara intressant att teoretiskt och praktiskt studera språkriktighet i relation till begriplighet beror på att olika människor kan ha olika språk, dvs olika konventioner för användning och förknippning av uttryck och innehåll eller att den talande/skrivande kan råka i situationer där den egna normen förefaller otillräcklig: det går inte att uttrycka sig utan att överskrida det normsystem som hon har tillgängligt, antingen nu detta beror på att hennes normsystem är fattigare än andras eller på att det adekvata begreppet saknas i alla samhällets språknormsystem (och därför inte kan upptäckas utan måste uppfinnas).

Språknormernas psykologi

Språket som ett system av normer inlärs i samspel med andra människor. Barnet deltar i interaktion med vuxna och andra barn. Därvid lägger det märke till konkreta yttranden med en konkret innebörd i aktuella situationer, yttranden som de andra använder på ett visst vis för ett visst syfte. Vad barnet gör är att det försöker gissa sig till de språkliga konventioner som är förutsättning för språkbruket i gruppen. Barnet testar fortlöpande sina ideer om hur dessa regler är beskaffade i samband med att det självt gör bruk av språk.

Det avgörande är därvid att barnet använder språket på ett sådant sätt att kommunikationen lyckas, dvs så att de andra förstår. Däremot

behöver inte normernas psykologiska struktur hos barnet vara densamma som hos omgivningen. Barnets internaliserade användningsregler (dvs strukturen på dess "definition") för ordet häst behöver inte vara identiska med den vuxnes, så länge barnet kan få den lyssnande att förstå dess meddelandeavsikt och reagera inom de ramar som barnet velat sätta upp med sitt yttrande.

Sådan individuell variation i de enskilda normernas psykologiska struktur som inte hindrar begriplighet är säkert typisk också för den välutvecklade språkliga förmågan. Man kan finna exempel härpå från olika normområden.

Ta t ex uttal. Det avgörande är att lyssnaren uppfattar det ljud vi yttrar som uttryck för ett visst avsett fonem. Men det är ingenting som säger att den talandes inre representation av detta ljud som en artikulatorisk plan behöver vara densamma som mottagarens artikulatoriska plan. Den ene kan säga l på ett helt annat sätt än den andre. På samma vis kan mer komplexa fonotaktiska strukturer vara internaliserade på olika vis hos olika individer utan att det akustiska resultatet förråder denna olikhet.

Men på samma sätt är det säkert med de internaliserade reglerna för grammatiska strukturer. Alla grammatiker vet att ett och samma fenomen kan beskrivas på olika sätt grammatiskt. Det är ingen orimlig tanke att sådana olika beskrivningsmöjligheter har sin motsvarighet i olika människors internaliserade regler för uttryckssättet i fråga. Liksom det är med olika alternativa regelsystem för beskrivning av en bestämd syntaktisk företeelse, kan människors faktiska regler antingen alltid ge exakt samma externaliserade (yttrande-)strukturer eller normalt ge samma (yttrande-)strukturer, och olika uttryckssätt bara om vissa helt speciella kontextvillkor är uppfyllda. Det är inte underligt att grammatiker blir oense om beskrivningen när argumenten måste hämtas från bruket i sådana språkets ytterområden. Kanske är helt enkelt grammatikernas egna internaliserade regler olika. Det är bara naturligt att osäkerheten är stor när det gäller att producera yttranden under omständigheter där man tidigare aldrig haft möjlighet eller anledning att testa den egna internaliserade regelstrukturen.

Annu viktigare är dock det sätt varpå semantiska-lexikaliska normer internaliseras. Låt oss uppfatta betydelse som regler för användning av uttryck. Metaforiskt kan vi gott uppfatta sådana internaliserade

konventioner som definitioner. Min tes är då att olika människor kan ha helt olika definitioner för ord utan att detta behöver märkas i normal kommunikation. Vi vet från studiet av barns begreppsutveckling att barnens definitioner av ord har olika struktur och genomgår olika stadier upp till puberteten (Vygotsky 1971-74 (1934)). Men detta kan påvisas bara experimentellt. De vuxna som talar med barnet märker sällan eller aldrig att barnets användningsregler är andra än deras egna.

Det är sannolikt att också de fullfjädrade språkbrukarna har internaliserat ordbetydelser på olika sätt. Detta gäller särskilt ord som vän, älska, våld, lära sig, förstå etc. Här kan användningsreglerna växla från människa till människa utan att vi upplever kommunikationsproblem till vardags. Kanske är också innehållsstrukturerna till ord som vagn, mat, stol olika hos olika människor. Man kunde tro det om man betänker vad som händer vid ordassociationsförsök. När de olika försökspersonernas associationer går olika vägar skulle det kunna bero på de aktualiserade ordens olika definitionsstrukturer hos de olika människorna. (Jfr också Brekle 1972.)

Man kan nu fråga sig varför vi är så omedvetna om sådana olika internaliseringar av normen hos de enskilda språkbrukarna. Förklaringen ligger i villkoren för språkets användning. Vi måste komma i håg att användningsreglerna för ett ord inte är detsamma som den avsedda betydelsen i en bestämd kommunikationssituation. Ordet är bara ett medel att aktualisera eller etablera referenter eller sakförhållanden i lyssnarens erfarenhet och uppmärksamhet. Orden är alltså aldrig kompletta beskrivningar av denna erfarenhet: då skulle vi behöva oändligt långa meningar för det kortaste påpekande. För det andra måste vi hålla i minnet att lyckad kommunikation inte kräver att den avsedda betydelsen återskapas identisk i lyssnaren: lyssnaren signalerar förståelse när hon fått en vettig mening ur det sagda, och det ska till väldigt speciella situationer för att avslöja i vilken utsträckning talare och lyssnare lägger in samma innehåll i "jag älskar dig". Och när lyssnaren själv tycker sig ha förstått och eljest uppträder på ett sätt som någorlunda motsvarar talarens förväntningar, blir deltagarna i interaktionen stärkta i sin övertygelse att de har samma användningsregler för älska och andra ord.

Från psykologisk synpunkt varierar alltså språknormerna från män-

niska till människa. Men normer är ingen privatsak och normvariationen hålls därför inom rimliga gränser. Om lyssnaren inte tycker sig få en rimlig mening, slår hon alarm. Om talaren finner att lyssnaren handlar på ett sätt som tyder på att hon har förstått fel, så kan det likaledes ge anledning till revision av användningsreglerna för orden. Det ingår i folks föreställning att man talar samma språk, och att man måste rätta sig efter varandra.

Språknormernas sociologi

Normerna nedfälls i individerna som psykologiska scheman men de är socialt bestämda. Reglerna lär man sig i samspel med andra och de utvecklas som en gemensam förutsättning för kommunikation i samspel med andra. Kommunikation är kommunikation om något med någon. Språknormerna blir avhängiga inte bara av ens interlokutörer utan också samtidigt av de ämnen som det språkliga samspelet har gällt.

Eftersom vi lever i ett samhälle med stor arbetsdelning och med ojämn fördelning av makt och maktlöshet i olika avseenden, så blir också människornas språk olika. I samhället fungerar många olika språkliga normsystem. I en annan skrift har jag indelat dessa i två viktiga (system av) normsystem, eller om man så vill i två "språk": det offentliga språket och det privata språket. Det offentliga språket är statens, den politiska och kulturella offentlighetens, de stora företagens språk. Det är ett språk för att planlägga, analysera och styra politik och ekonomi, det är ett språk på vilket det samhällseliga vetandet om natur och teknik skrivs ut, det är språket som den kulturella eliten använder för att formulera de för samhällets fortbestånd nödvändiga myterna, religionerna, ideologierna, poesierna, det språk varigenom - efter nödig förenkling och försimpling - befolkningens majoritet erfar speglingar av politiska och ekonomiska diskussioner och beslut, förhållningsregler, världsförklaringar, framtidsvisioner etc, så att de kan och vill fungera vidare som medborgare, producenter och konsumenter. Det offentliga språket är också det språk på vilket idéer om samhällselig förändring kan tänkas och göras förståeliga.

Vid sidan av detta (system av) offentliga språknormsystem finns det andra språkliga normsystem, de som man skulle kunna kalla de privata språken eller närspråken. Det är språk som talas i familjerna och bland dem som arbetar direkt med ting och natur. Närsspråket utvecklas

framför allt i samtal, inte i skrivna eller talade monologer som det offentliga språket, det är i närspråkens normer dialekterna är formulerade. Naturligtvis finns det många övergångsformer och blandningar av det offentliga språket och närspråken, men en analytisk skiljelinje är det nödvändigt att dra mellan dem.

Av olika skäl är det svårt att bli varse skillnaderna mellan när- och fjärrspråken. För det första överensstämmer uttryckssidan (ljud, skrift) i stort sett, de viktigaste skillnaderna ligger på innehållssidan. (Se dock Geirr Wiggens artikel i denna bok.) Och det är en känd sak att det är lättare att få syn på skillnader i uttryck än på olikheter i innehåll.

För det andra överlappar också ordförråden. Många ord kan användas i båda språken och även om betydelsen hos ord som lägenhet, gata, arbete inte är densamma i de båda språken, så är det ovedersägligt att lägenhet i närspråket och i fjärrspråket har en mera besläktad betydelse än betydelsen hos lägenhet och den hos gata har i ett av språken.

Men viktigast är för det tredje själva föreställningen om det enhetliga nationalspråket, svenska-n, danska-n etc. Det blir lätt så att det språkbruk vari staten som nationalstat uttrycker sig också blir språk-et. Psykologiskt erinrar denna benägenhet om tendensen att se skriften som det riktiga språket och talet som en dålig utgåva därav. På samma sätt uppfattas lätt närspråken som manifestationer av det offentliga språket när de uttalas efter dettas regler och som avvikelser, ospråk, språk "utan normer", när de inte stämmer med det offentliga språket.

Ett språkligt normsystem blir alltså olikt ett annat därför att det fyller andra funktioner i andra sammanhang. Men långtifrån alla olikheter mellan normsystemen kan förklaras ur den sortens nödvändigheter. Normsystemen lever som alla andra historiska institutioner sina egna liv, dvs de genomgår förändringar som inte förefaller att vara sakligt betingade: nya uttalsnormer gör sig gällande, nya ord ersätter gamla, vissa syntaktiska scheman tränger ut andra utan att man med de nya reglerna kan uttrycka sig mera effektivt än tidigare. Sådana ändringar sker hela tiden, i både närspråk och fjärrspråk. Ibland blir de båda språknormsystemen därigenom mera olika, ibland mindre.

Genom sådana processer kommer språket att innehålla element som strukturellt sett har till enda uppgift att signalera bruket av just det normsystemet. Normsystemet är inte längre bara ett kommunikationsmedel, det har fått en egen identitet.

Man kan säga att (användningen av) normsystemet har sig självt som betydelse (jfr Hjelmslev 1943, 101ff). Den som kommunicerar i enlighet med vissa språknormer meddelar att hon tillhör dem som kommunicerar med just de normerna. Språknormer har därför två slags funktioner: dels att medge uppbyggnad och vidaregivande av komplexa innehåll, dels att ge sociala upplysningar: sändarens egen gruppstillhörighet och hennes uppskattning av lyssnarens. Om vi vill förstå sambandet mellan normer och begriplighet, måste vi hålla båda dessa slag av innehåll i minnet. Ibland kan det viktigaste budskapet ligga i det brukade normsystemet, dvs the medium is the message.

Det är därför heller inte så överraskande att själva ordet norm fått den inskränkta användning det oftast har i språkliga sammanhang. För många människor är språknorm den alldeles speciella uppsättning av språknormer som de menar att man bör uppfostras till i skolan, och i denna uppsättning återfinns just uttrycken med signalvärde, de uttryck i den offentliga språket som ersätter liktydiga uttryck i närspråken - liktydiga om man bortser från skillnaden i signalvärde. Det är dessa uttryck de tänker på när de talar om språknormer och språkriktighet. Man använder normbegreppet till att förtränga insikten om att det offentliga språket är något annat än sitt signalvärde och att också närspråken är normerade.

Begriplighet

Språket har två huvuduppgifter: det är ett meddelelsemedel (inkl instrument för kontakt och uttryck), och det är ett tankemedel. I den här uppsatsen vill jag sätta språknormerna framför allt i samband med den första funktionen. (I Teleman 1978 dominerade den andra aspekten.) Men det är viktigt att vi inte drar för skarpa gränser mellan språkets båda huvudfunktioner. Genetiskt är de nära förbundna, även om det verbala tänkandets inre språk inte är en direkt kopia av det yttre språket (se t ex Sokolov 1972 (1968)). Vi måste också komma i håg att språkbruk ofta gör någonting begripligt inte bara för läsare och lyssnare utan också för den som formulerar texten. (Jag som formulerar den här texten tycker att mycket därigenom blivit mera begripligt för mig än det var innan jag fann de formuleringar du nu läser.) Det är - särskilt från pedagogisk synpunkt - olyckligt om vi fattar begriplighet som en egenskap hos uttrycket för en på förhand given tanke. Tanken uppstår ju ofta un-

der användningen av språket. Och därför: om vi inte har en språkligt strukturerad begreppsvärld till vårt förfogande, har vi svårt att forma tankar för oss själva och andra. Det vi skriver är kanske begripligt, men allt som vi inte kommit att skriva är obegripligt för oss själva, därför att vi inte kunnat forma just de tankarna, och det blir därför heller inte begripligt för vår läsare, i varje fall inte genom vår försorg (jfr Merleau-Ponty 1962).

Begriplighet är förstas inte något absolut givet hos en text. Det är alltid någon som begriper, och det är många faktorer som avgör hur och om denna person begriper. En omständighet är de språkliga normer som tillämpats eller inte tillämpats i förhållande till de normer som mottagaren är van vid. En annan central faktor är mottagarens erfarenhet och vetande i relation till textens innehåll. Härtill kommer mottagarens sätt att uppfatta den situation i vilken kommunikationen försiggår. Och sist men inte minst viktigt för resultatet är mottagarens grad av uppmärksamhet, och den hänger samman med hur hon uppfattar att textens innehåll har intresse för henne (intellektuellt, emotionellt, praktiskt).

Som man märker är det inte bara tillgången till systemet av språkliga konventioner utan också alla de övriga betingelserna för begripande som varierar individuellt och med hänsyn till personens arbete och övriga erfarenhet.

Texten kan vara lätt- eller svårförståelig, dvs den kan kräva mer eller mindre ansträngning av sin aktuella läsare. Den viktiga faktorn är här hur förutsägbar texten är (för läsaren) på olika nivåer. Hur mycket nya upplysningar om nya ting? Hur mycket lågfrekventa uttryckssätt eller uttryck som rentav är nya (dvs som bryter mot den norm som mottagaren förväntade sig skulle följas)?

Med det offentliga språket kommer ett extra problem till. Eftersom detta lärs in medvetet i skolan, får fel mot vissa av dess normer en särskild innebörd. Man kan tala om inlärd irritation. Denna inlärd irritation drabbar endast sådana fel som skolan traditionellt fokuserat på och gett "regler" för: stavningsregler, vissa böjningsregler, vissa syntaktiska regler, förbud mot vissa ord. Omedvetet håller den skolutbildade textkonsumenten ett vakande öga på att den skrivande följer dessa regler som hon själv inhämtat i skolan. En glömd eller felskriven bokstav kanske inte ens upptäcks, medan felstavning av typ lungna, komité, väl-

kommna får läsprocessen att haka upp sig. "Den store danskläraren" i oss (se Peter Harms Larsen i denna bok) kan alltså slå till bromsar inte bara när vi skriver utan också på ett ofunktionellt sätt när vi läser. (Jag själv är ett svårt fall. Det händer att jag efter det jag läst och förstått ett ord eller en passage går tillbaka tvångsmässigt och ser efter om det inte var fel skrivet. På det viset kan användningen av ord och uttryck ur språkriktighetskatalogerna i sig själva bli läshinder - oavsett om skribenten valt fel eller rätt alternativ.)

Förståelsen kan alltså vara mer eller mindre lättåtkomlig för mottagaren. Förståelsen kan också vara av olika slag. Den kan stanna vid ett ytligt begripande av språklig natur, en förståelse som inte innebär att det lästa sätts i relation vare sig till den egna erfarenheten eller till antaganden om sändarens kunskaper och syfte. Förståelsen kan också gå mera på djupet så att textens innehåll begrips i ett större sammanhang, t ex i relation till sändarens medvetna och omedvetna avsikter samt andra uttalade eller outtalade förutsättningar för texten.

Förståelsen kan också fördjupas genom att mottagaren tar till sig stoffet och låter förståelsesarbetet värdera textinnehållet mot de egna intressena och behoven. Detta är en aktiv förståelse som bygger på att textinnehållet ska användas, inte bara passivt konsumeras. (Man kan tänka sig en "förståelse", där mottagaren bildat sig en rimlig och förnuftig mening, som bara inte är den som sändaren avsett. Men här går vi nog över den brukliga innebörden i ordet förståelse; för att vi ska tala om förståelse förutsätter vi väl att tolkningsarbetet ska till resultat ge något som liknar sändarens egen förståelse av det sagda.)

Språknormernas pedagogik

Det är skolans uppgift att föra in eleverna i det offentliga språket. Detta språks normer avviker på olika plan från elevernas privata språk, deras närspråk. För det första har det offentliga språket som sin viktigaste uttrycksform skriften: skolan ska lära eleverna att läsa och skriva. För det andra är det offentliga språket framför allt ett ord- och begreppsförråd på nya områden: politik, vetenskap, kultur. För det tredje präglas det offentliga språkets normer av att det är ett språk framför allt för monolog i tal och skrift, medan närspråken är dialogspråk. För det fjärde kännetecknas det offentliga språket av överregional standardisering: man ska inte kunna se på en offentliga språklig text vilken di-

alektal färg som den skrivandes privata talspråk har. För det femte följer det offentliga språket vissa godtyckliga etikettregler: man får inte skriva som man talar. Dessa etikettnormer har ett stort signalvärde som sin väsentliga funktion.

Den för elever och lärare medvetna språkträningen gäller nästan uteslutande skriftspråket och den sker nästan uteslutande på modersmålstimmarerna.

Låt oss nu göra två antaganden. Det första är rätt problematiskt, men vi låter den saken ligga (i den här uppsatsen): Alla elever accepterar målet att lära det offentliga språket. Det andra antagandet är mindre vågat: För eleverna är det språkets väsentliga funktion att förmedla ett innehåll, att göra något begripligt. "Det viktigaste är väl att man blir förstådd" är en kliché som enligt min mening inte bara uttrycker sanningen utan också säger vad folk, dvs här elever, med rätta anser. Detta måste vara utgångspunkten för pedagogiken.

Vad krävs det då för att ens offentliga skriftspråk ska vara begripligt? Ja, de samhälleliga reglerna för skrift blir nödvändiga att kunna: stavning, interpunktion. Ord och begrepp måste man också tillägna sig för att kunna ge mening åt en ostrukturerad erfarenhet, för sig själv och andra. (Man behöver begrepp för att begripa, man behöver begripa för att få begrepp.) I en monologisk situation kan man vidare inte skriva eller tala som i en dialogisk - då blir man inte begripen. Eftersom offentligheten är nationell i vårt samhälle, så måste det offentliga språket vara överregionalt, så att folk ska kunna göra sig förstådda för varandra över regiongränserna. Och slutligen: etikettvånget är ett faktum, det offentliga språket har kavaj, brott mot uppföranderreglerna leder till att vissa adressater läser med förtecken som förvrider förståelsen eller de blockerar - på grund av den inlärda irritationen - tolkningsprocessen så mycket att läsarmotivationen inte räcker till för förståelsesarbetet.

Så kan man resonera, och så bör man delvis resonera. I varje fall tror jag de flesta slutsatserna är sådana som exempelvis gymnasister i dagens skolan kommer fram till när de ytligt funderar över saken. Men om vi lämnar sådana allmänna spekulationer och ser vart kravet på begriplighet för oss när vi granskar elevernas skriftliga arbeten, blir inte saken riktigt så självklar. Jag har gått igenom en samling detektivnoveller skrivna av en svensk sjunde klass (till en annan sjunde klass i

en annan skola). Nästan intet var svårbegripligt. Man kan också betänka att alla de lärare som rättar fel mot språknormerna i uppsatser faktiskt måste ha förstått texten för att kunna föreslå korrekta alternativ eller för att kunna klassificera felen! En annan tankeställare för mig var att jag fann åtskilliga i och för sig klara normbrott först vid tredje genomläsningen av texten (och detta ska ses mot bakgrunden av en rätt lång erfarenhet som felfinnare). Till sist: Dålig handstil var oändligt mycket mera förståelseshindrande än normavvikelserna.

Ar då språket, dvs begripligheten, i en sådan stapel skriptat helt i sin ordning? Nej, knappast, men för att kunna använda begriplighetskravet pedagogiskt, måste vi gå tillbaka till den lite mindre fyrkantiga förståelse av begriplighet som jag skisserade i det före avsnittet. Det finns begriplighet av olika grader och av olika slag.

När jag slogs av begripligheten i sjundeklassarnas uppsatser, värderade jag bara begripligheten efter vad som satts på papperet. Men som vi sett ovan kan vi också fatta begriplighet så att vi inkluderar skribenten själv bland begriparna. Och då räknas också de uteblivna tankarna, dem som skrivaren inte har begripit och därför inte kunnat skriva ned (eller dem han inte begripit därför att han inte skrev dem).

För det andra är det troligt att de språkliga normavvikelserna som finns i texterna gör dem mera svårlästa. Viktigt är det naturligtvis att skribenten har uppnått en rimlig nivå av stavningsfärdighet, men det som gjorde läsningen av en del uppsatser rätt besvärlig var framför allt författarens oförmåga att dela upp texten i meningar. I enstaka fall var det också hindersamt att författaren felaktigt sär- eller samman-skrivit ord.

I övrigt kunde det vara irriterande med sådana fel som berodde på att det grammatiska maskineriet strejkat eller på att den monologiska stilen inte behärskades av eleven (t ex syftningsfel, bruk av men med otillåtna presuppositioner).

Vissa uppsatser innehöll också lexikonfel, som visserligen inte gjorde texten obegriplig men som i sin privathet (verbet passade inte ihop med objektet, prepositionen var en annan än den verbet krävde etc) gjorde att en läsare med offentligspråkliga förväntningar hakade upp sig.

Regionala uttryck fanns som väntat rätt ymnigt i ett fåtal uppsatser, och även om sammanhanget också här visade rätt (det kunde gälla böjningsformer, avledningar, vissa ord och uttryck osv), blev texten na-

turligtvis besvärligare att läsa, eftersom den standardspråkliga redundansen inte kunde utnyttjas för att höja snabbheten i uppfattningen utan bara för att säkra uppfattandet över huvud taget. (Jfr Erik Hansens artikel i denna bok.)

För det tredje måste man ta hänsyn till den del av begripandet som gäller offentliga språkets signalvärde. Begriplighet kan ju inte frikopplas från den som läser texten, och det finns läsare av offentliga språkliga texter (kanske de allra flesta) som tillägger signalvärdet en sådan nyckelroll att skolan inte kan negligera det. Dessa människor förutsätter så kallat "korrekt och vårdat" offentligt språk, för att de ska bekväma sig med att intaga en fair lyssnarroll. De har inlärt en irritation gentemot normavvikelser som allvarligt äventyrar förståelsen.

Om vi nu bedömer ovanstående tre typer av begriplighetshinder och sätter dem i relation till det vi sagt om språknormernas psykologi och sociologi, ger sig en del konturer av en pedagogik.

Som jag ser det leder diskussionen av språknormer och begriplighet fram till det som just språknormsdiskussioner inte brukar leda fram till som centralt i skrivträningen: det funktionella skrivandet, skrivandet med ett verkligt syfte och med ett meningsfullt innehåll och med en verklig mottagare. Detta innebär att skrivandet måste integreras i skolans övriga arbete, i alla ämnen. Endast i en sådan normal skrivsituation kan man träna upp skrivning som funktionell monolog. Att skriva på fullt allvar och ofta är det enda sättet att olja upp sin syntax, så att fel av typen "maskineriet strejkar" försvinner. Endast med en verklig mottagare i tankarna kan kravet på begriplighet få en mening, och det är i det sammanhanget som språkbrukets signalvärde och riskerna för inlärd irritation måste inkalkyleras. Men framför allt är det funktionella skrivandet viktigt för den som vill bygga upp ett aktivt, användbart begreppsförråd att göra sammanhang begripliga med.

Men lika betydelsefullt blir det att skaffa sig teoretisk insikt om begripandet och dess betingelser. Varje elev borde ha möjlighet att reflektera över sitt eget språk och dess psykologiska och sociologiska villkor. Hon måste veta något om språkets roll i upplevelse och tänkande. Hon måste känna till hur dialog och monolog fungerar. Hon måste veta hur andra läser och vilka faktorer som påverkar deras uppfattning av det lästa. Hon måste kunna föreställa sig olika sätt att formulera likartade budskap och kunna diskutera alternativens värde på ett pre-

cist sätt. Hon måste ha en överblick över språklig variation, individuellt, socialt, geografiskt osv. Hon måste begripa varför människor reagerar som de gör på ett språkbruk som strider mot deras förväntningar. Allt detta låter invecklat, men mycket av det är inte konstigare än att småskolebarn kan förstå det - bara läraren ville och kunde tala med dem om det. För att få makt över språket måste man avmystificera det, och det gör man bl a genom att förstå vad det är och vad man gör när man använder det.

En väsentlig uppgift för det teoretiska språkstudiet måste vara att inte bara göra eleverna till omsorgsfulla och lyhörda språkbrukare utan också göra dem till förståelsesfulla och generösa lyssnare och läsare. Den inlärd irritationen och allt vad därtill hör måste hållas i schack. Vi borde inte fostra flera generationer som kan förskansa sig bakom omdömen av typen "hon har ett så ovårdat språk" utan att kunna göra reda på ett exakt sätt för de krafter som betingar en sådan hållning.

Den teoretiska insikten kommer säkert att motivera lärare och elever för vissa slag av formell träning. Rent tekniska moment som stavning, uppdelning i ord och meningar lämpar sig bra för formell träning, individuellt eller i grupp. Men också andra aspekter av normsystemet kan övas lösri vna ur sina funktionella sammanhang, när väl den teoretiska insikten banat vägen för en sådan lösning. Här blir det lärarens jobb att välja eller utarbeta material, varmed relevanta övningar i översättning mellan regionalt och överregionalt språk, mellan talspråk och skriftspråk kan iscensättas. Men än en gång: all sådan formell träning måste framstå som meningsfull för eleven mot bakgrunden av funktionellt skrivande och förvärvat insikt om begriplighetens villkor.

Det föreslagna sättet att lära ut (språknormer för) skrivande medför sannolikt att rättandet försvinner. De funktionellt tillkomna texterna måste värderas i sitt funktionella sammanhang och där blir det inte minst innehållet som kommer i fokus. Det är framför allt den skrivande själv som är rättare, men hennes rättande sker då innan den färdiga produkten tar form, och eventuellt med läraren och andra elever som konsulenter. Den formella skrivträningen kan ofta standardiseras så att eleverna har möjlighet att formulera egna arbetsmål och hålla kontroll med sig själva under inläringen, individuellt eller gruppvis. Självfallet kan också läraren pröva eleven när hon är färdig med sitt pensum. Om vi erkänner den formella träningens möjligheter och begränsningar,

och om vi sätter in den där den är bra, beskyddar vi den viktigaste delen av skrivpedagogiken: det funktionella skrivandet.

Summary

LINGUISTIC NORMS AND INTELLIGIBILITY

Paper presented by Ulf Teleman

The paper deals with the relation between linguistic norms and the comprehensibility of texts. The aim is to derive consequences for the teaching of writing in schools. Since norms are conventions for combining content and expression, it must be concluded that intelligibility presupposes norms. The problem is that there are conflicting norms in society, and that some norms are not accessible to all members of society.

The set of norms assimilated depends upon the learner's position in the political and economic structure of his society. The public language is more or less the privilege of the ruling classes, and it is at the same time the most important goal of the public school system. Certain highly valued types of meaning cannot be expressed without access to the lexicon of the public language.

Furthermore, it is stressed that the use of the norm has itself as its meaning. Different norm systems cannot convey identical meanings. In some situations - often in schools - the use of one norm or another is devoid of any meaning other than the meaning of the norm itself.

Some aspects of the concept of intelligibility are observed. Intelligibility is determined by many factors other than the linguistic norms used. It is also important to notice that intelligibility concerns the speaker too: many ideas are not understood until they are formulated.

Everything (or nearly everything) that a pupil writes is understandable in some way, even if his text contains many errors. This observation is considered important, but it has to be relativized in a number of ways. The didactic conclusion is that linguistic correctness and intelligibility are best trained by means of functional writing.

It is not believed, however, that such a training can be successful unless supported by theoretical understanding of the social and psychological conditions of written communication. It is also suggested that some specific, well-defined aspects of writing should be taught formally.